

ET

9

05348

1989

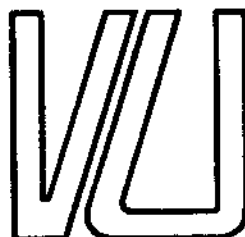
SERIE RESEARCH MEMORANDA

DE NEDERLANDSE BOEKENMARKT TUSSEN STABILITEIT EN VERANDERING

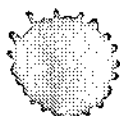
J.C. van Ours

Research-Memorandum 1989-9

Februari 1989

**VRIJE UNIVERSITEIT
FACULTEIT DER ECONOMISCHE WETENSCHAPPEN
EN ECONOMETRIE
AMSTERDAM**

2010年 第12期

Vrije Universiteit
Vakgroep Algemene Economie
Postbus 7161
1007 MC Amsterdam

J.C. van Ours
Februari 1989

DE NEDERLANDSE BOEKENMARKT TUSSEN STABILITEIT EN VERANDERING

1. Inleiding
2. Lezen
3. Lenen
4. Kopen
5. Stabiliteit of verandering?

Noten

Samenvatting

In dit artikel worden de ontwikkelingen beschreven en geanalyseerd in het lenen, kopen en lezen van boeken. Uit de analyse blijkt, dat de ontwikkeling van het aantal uitleningen uit openbare bibliotheken samenhangt met het toenemend aantal openbare bibliotheken, het toegenomen dienstenpakket van deze bibliotheken, en de stijging van de boekenverkoopprijs. De boekenverkoop blijkt beïnvloed te worden door de inkomensontwikkeling, de reële verkoopprijs van het boek en de uitleningen uit bibliotheken. Daarnaast speelt in de jaren tachtig een negatieve trendfactor een rol, waarin zich een verschuivende kopersvoorkeur weerspiegelt.

Ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling van de boekenverkoop is vooral de vraag van belang of de trendmatige daling een structureel of een tijdelijk verschijnsel is.

De auteur bedankt Frank den Butter voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1. Inleiding

Een lezer kan op verschillende manieren in het (tijdelijke) bezit van een boek (1) komen: door het te kopen of te lenen bij familie, vrienden of kennissen of bij een bibliotheek. Dat er een samenhang bestaat tussen het lezen, kopen en lenen van boeken is duidelijk. Een boek dat wordt gekocht wordt door de koper niet ook nog eens geleend en omgekeerd. Het aantal boeken dat iemand leest zal afhangen van het aantal boeken dat deze persoon koopt en leent.

In de afgelopen decennia hebben zich belangrijke ontwikkelingen voorgedaan op het gebied van lezen, kopen en lenen van boeken. Over het aantal boeken dat gelezen wordt is weinig exacte informatie bekend. Het lijkt er op dat het lezen van boeken door de Nederlandse bevolking gedurende de afgelopen decennia vrijwel onveranderd is gebleven. Over het kopen van boeken en het lenen van boeken uit openbare bibliotheken is meer informatie beschikbaar omdat hier transacties plaatsvinden: een boek wordt verkocht of uitgeleend. Het lenen van boeken bij openbare bibliotheken is vooral tijdens de jaren zeventig sterk toegenomen, terwijl de boekenverkoop al vanaf het begin van de jaren zeventig terugloopt.

In dit artikel worden de ontwikkelingen in het lenen, kopen en lezen van boeken beschreven, waarbij tevens enkele lijnen naar de toekomst worden getrokken. Daarnaast worden de ontwikkelingen in het kopen en lenen van boeken geanalyseerd met behulp van een statistische analyse. Om deze kwantitatieve benadering mogelijk te maken, wordt voornamelijk ingegaan op ontwikkelingen in het segment van de algemene boeken waar het het kopen betreft en op het gebruik van openbare bibliotheken, waar het het lenen betreft.

2. Lezen

De leesintensiteit van de Nederlandse bevolking loopt wat boeken betreft nogal uiteen. Naar schatting leest van de bevolking van 12 jaar en ouder 40-50 % regelmatig een boek, 30-35 % af en toe en 20-25 % nooit een boek. Door de af-en-toe lezer wordt slechts een gering deel van de vrije tijd besteed aan het lezen van boeken, voor de regelmatige lezer neemt het lezen in de vrije tijd een centrale plaats in.

Belangrijke onderscheidende criteria tussen lezers en niet-lezers zijn het opleidingsniveau, de leeftijd en de jeugdervaringen. Vroege leeservaringen hangen positief samen met de leesintensiteit. Mensen die op jonge leeftijd door hun ouders gestimuleerd zijn tot het lezen van boeken lezen vaak ook nog op latere leeftijd: lezers maken lezers, niet-lezers niet. In dit opzicht zou men kunnen spreken van een tweedeling van de samenleving op het snijvlak van het boek. Jongeren en hoger opgeleiden lezen over het algemeen meer boeken dan ouderen en lager opgeleiden.

Het lezen van boeken is de afgelopen decennia beïnvloed door een aantal factoren die zowel een negatieve als een positieve uitwerking hebben gehad. Het toegenomen gemiddelde opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking en het toegenomen aantal jongeren hebben een positieve invloed gehad op het lezen. De toegenomen vrije tijd heeft op zich weliswaar meer ruimte voor het lezen van boeken geschapen, de wijze waarop de vrije tijd wordt ingevuld is veranderd in de afgelopen decennia. In de eerste plaats hebben de kortere werkweek en het toenemende aantal vakantiedagen alsmede de introductie van de vrije zaterdag een impuls gegeven aan de recreatie en het toerisme. Een tweede factor is de introductie van televisie, die veel vrije tijd in beslag is gaan nemen. De televisie heeft evenwel niet alleen een negatieve invloed op het lezen van boeken gehad via de concurrentie om de vrije tijd, maar ook een positieve omdat de wereldoriëntatie van veel Nederlanders erdoor werd uitgebreid, hetgeen op zich een impuls zal zijn geweest tot het lezen van informatieve boeken (3).

Het lezen van boeken is beïnvloed door een complex van factoren. Hoe deze het lezen hebben beïnvloed is slechts bij

benadering vast te stellen omdat niet bekend is hoeveel boeken er jaarlijks in Nederland worden gelezen. De som van het aantal uitleningen en het aantal gekochte boeken zou een indicator kunnen zijn. Een dergelijke benadering blijft evenwel onbevredigend omdat het aantal personen dat een gekocht boek leest niet bekend is, evenmin als het aantal boeken dat van familie, vrienden of kennissen wordt geleend.

Over de ontwikkeling van het leesgedrag van de Nederlandse bevolking kan wel informatie worden verkregen wanneer wordt uitgegaan van gegevens omtrent het gedeelte van de bevolking dat de afgelopen maand een of meer boeken heeft gelezen. Dit is een wat beperkte indicator omdat niet precies bekend is hoeveel boeken gelezen zijn, maar toch een wel bruikbare omdat deze een benadering biedt voor het aandeel regelmatige lezers in de bevolking. Uitgaande hiervan lijkt het erop dat de effecten van de genoemde positieve en negatieve factoren elkaar gedurende de afgelopen decennia in evenwicht hebben gehouden.

Tabel 1 Het lezen van boeken en andere gedrukte media; het
het kijken naar televisie^{a)}

	Afgelopen maand 1 of meer boeken gelezen (%)	Gemiddelde leestijd (uren/week)		Televisie kijken (uren/ week)
		Boeken	Overige media	
1955	52	-	-	-
1960	49	-	-	-
1975	53	1,6	4,5	10.2
1980	56	1,6	4,1	10.3
1985	52	1,4	4,0	12.1

a) Personen van 12 jaar en ouder

Bron: Sociaal Cultureel Rapporten

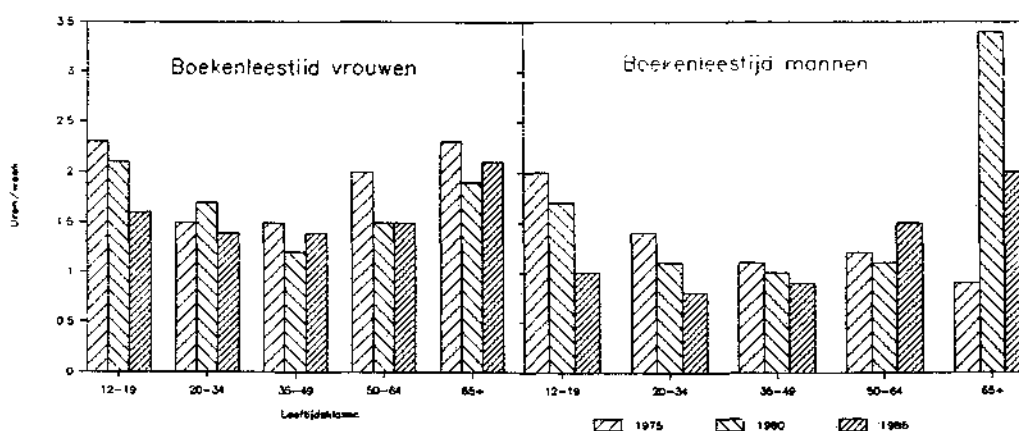
Uit tabel 1 blijkt, dat er over een lange termijn een grote stabiliteit bestaat in het aandeel van de regelmatige lezers: in 1985 bedroeg dit evenals in 1955 52%. Hiermee is uiteraard nog niets gezegd over het aantal gelezen boeken. Dit kan in de loop der tijd sterk gewijzigd zijn, afhankelijk van de ontwikkeling van het aantal boeken dat een gemiddelde regelmatige lezer consumeerde. Over de gemiddelde leestijd besteed aan

boeken is weinig informatie op lange termijn beschikbaar. Uit de wel beschikbare gegevens blijkt evenmin een opzienbare ontwikkeling (4). Het aantal boekenleesuren is gedaald van 1,6 uur per week in 1980 naar 1,4 uur per week in 1985. In dezelfde periode is wel de toegenomen tijd besteed aan het kijken naar de televisie opvallend: van 10,3 uur per week in 1980 naar 12,1 uur per week in 1985.

Alhoewel de vermindering in boekenleestijd in de periode 1975-1980 zeker niet spectaculair te noemen is, is het toch van belang hier nader bij stil te staan. Een belangrijke vraag is namelijk of er zich een verschuiving voltrekt 'van woord naar beeld'. In het begin van de jaren tachtig heeft zich een aantal veranderingen voorgedaan in het media-aanbod die hierbij van belang kunnen zijn: er zijn middag- en nachttuitzendingen op de tv geïntroduceerd, veel huishoudens hebben een grotere keuze gekregen uit aanbod van tv-zenders vanwege aansluiting op de kabel en het bezit van videorecorders is sterk toegenomen (5). In dit kader is het van belang te weten of de daling van de boekenleestijd zich min of meer uniform door de gehele bevolking heeft voltrokken, of dat deze geconcentreerd is bij de lagere leeftijdsgroepen. In het eerste geval is er sprake van een verschuiving in de voorkeur die weliswaar massaal is maar niet noodzakelijkerwijs veel groter zal worden in de toekomst omdat de verandering in het media-aanbod op een gegeven moment zijn grenzen heeft bereikt. In het tweede geval is er een sterke doorwerking in de toekomst te verwachten wanneer de verandering in de voorkeur blijvend is en niet in de toekomst weer in omgekeerde richting bijgesteld zal worden. Met het ouder worden van de bevolking zal de gemiddelde leestijd besteed aan boeken dan sterk dalen.

Een inzicht in de samenhang tussen leeftijd en boekenleestijd kan verkregen worden uit figuur 1. Uit deze figuur blijkt dat in de periode 1975-1980 bij vrouwen in de leeftijdsklasse van 15-19 jaar zich een voortdurende daling van de boekenleestijd heeft voorgedaan. Bij de overige leeftijdsgroepen is dat niet het geval, voor sommige geldt zelfs dat de boekenleestijd in 1985 groter was dan in 1980.

Figuur 1 Boekenleestijd naar geslacht en leeftijdsklasse; 1975, 1980 en 1985 (uren/week)

Bron: Sociaal en Cultureel Planbureau

Uit figuur 1 blijkt verder dat bij mannen tot 50 jaar zich een voortdurende daling van de boekenleestijd heeft voorgedaan. In de leeftijdsklassen van 50-64 jaar is de leestijd tussen 1980 en 1985 toegenomen en voor de 65-plussers doet zich een merkwaardige ontwikkeling voor: tussen 1975 en 1980 is de leestijd toegenomen met ongeveer 2,5 uur per week terwijl tussen 1980 en 1985 de leestijd weer is gedaald met 1,5 uur per week. Mijns inziens kunnen hieraan twee conclusies worden verbonden. In de eerste plaats dat de daling van de boekenleestijd bij de lagere leeftijdsklassen is geconcentreerd. In de tweede plaats dat er zich grote fluctuaties in de waarneming van de boekenleestijd voordoen. Vooral op grond van het laatste is het moeilijk nu al te spreken van een structurele ontwikkeling met ernstige gevolgen in termen van daling van de gemiddelde boekenleestijd die in het verschiep zou liggen. Uit een nadere analyse van de verzamelde tijdbestedingsgegevens blijkt ook dat de mate van inkrimping van de boekenleestijd niet statistisch significant samenhangt met de mate van uitbreiding van de kijktijd (6).

Al met al is er voldoende reden om ten aanzien van boeken te spreken van een leesgedrag dat over lange termijn bezien redelijk stabiel is en waarvan nog maar de vraag is of de in het begin van de jaren tachtig geconstateerde verandering daadwerkelijk grote gevolgen zal hebben in de toekomst.

3. Lenen

Ten aanzien van het lenen van boeken kan een onderscheid gemaakt worden tussen lenen bij familie, vrienden of kennissen (informeel lenen) en lenen bij een bibliotheek. Over het informele lenen zijn slechts weinig gegevens beschikbaar. Voor zover ze aanwezig zijn wijzen ze op een sterke toename in de jaren zestig. Het aandeel van de mensen die zo 'wel eens' een boek leende is toegenomen van 17% in 1956 via 31% in 1961 naar 78% in 1968 en vervolgens weer afgenomen tot 55% in 1974 (7).

Wat betreft het lenen van boeken dienen openbare bibliotheken onderscheiden te worden van overige bibliotheken zoals schoolbibliotheken of zogenaamde volksbibliotheken. Over het gebruik van de laatstgenoemden zijn weinig tot geen gegevens beschikbaar, terwijl over eerstgenoemde tamelijk veel informatie beschikbaar is. Enkele gegevens omtrent het gebruik van openbare bibliotheken zijn weergegeven in tabel 2.

Tabel 2 Karakteristieken van het gebruik van openbare bibliotheken; 1950-1985

	Aantal uitleningen (mln)	Aantal ingeschreven lezers (mln)	Aantal uitleningen per lezer	Aantal bibliotheken
1950	8,4	0,2	35,3	153
1960	22,3	0,6	38,3	423
1970	58,7	1,5	39,2	732
1980	161,9	4,0	40,4	941
1985	172,1	4,2	41,0	965
1986	175,6	4,2	41,8	958
1987 ^{a)}	178,0	4,2	42,4	1121

a) Met ingang van 1987 is de Statistiek van de Openbare Bibliotheken van opzet veranderd omdat ook de zogenaamde volksbibliotheken in het onderzoek worden betrokken. De gegevens van 1987 zijn dus niet vergelijkbaar met die van voorafgaande jaren

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek

Uit deze tabel blijkt, dat het aantal uitleningen in bibliotheken explosief is toegenomen van nog geen boek per jaar

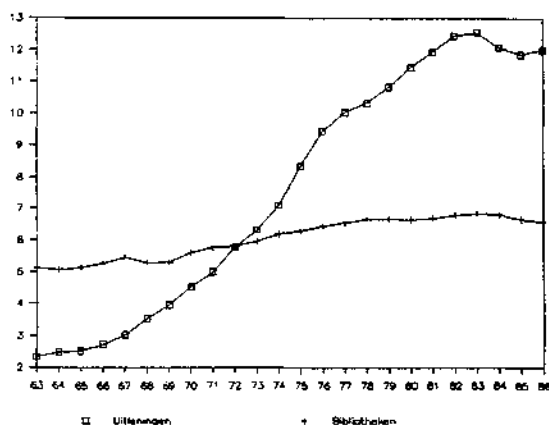
per hoofd van de bevolking in 1950 naar ruim 11 boeken per hoofd in 1980. Uit tabel 2 blijkt verder dat het aantal bij bibliotheken ingeschreven lezers met name in de jaren zeventig enorm is toegenomen. Het aantal uitleningen per lezer is slechts in geringe mate toegenomen. Met andere woorden: de explosieve groei van het aantal uitleningen kan vrijwel geheel worden toegeschreven aan de toeneming van het aantal ingeschreven lezers.

Het is niet verwonderlijk dat het aantal ingeschreven lezers is toegenomen in het licht van de verzesvoudiging van het aantal bibliotheken in de afgelopen decennia. Aan de uitbreiding van het aantal bibliotheken ligt een belangrijke beleidswijziging van de Rijksoverheid ten grondslag (8). Tot 1948 was de rijkssubsidiereregeling voor het bibliotheekwerk zodanig ingericht dat geen enkele nieuwe bibliotheek voor subsidie in aanmerking kwam. Het openbare bibliotheekwerk buiten de steden -'plattelandslectuurvoorziening' - bleef onderontwikkeld. Na 1948 kwamen nieuwe bibliotheken alsmede bibliobussen en jeugdafdelingen van bibliotheken voor subsidie in aanmerking, met het bekende gevolg: een sterke groei van het aantal bibliotheken. Deze groei is voor een deel ook ten koste gegaan van andere leenkanalen, zo nam het aandeel van de via de openbare bibliotheek geleende boeken toe van 35% in 1963 naar 80% in 1975. In 1975 kwam de Wet op het openbare bibliotheekwerk tot stand, met als een van de directe consequenties contributievrijdom voor jongeren tot 18 jaar. Als gevolg hiervan nam het aantal ingeschreven jongere leners bijzonder snel toe. In 1974 was 26% van de jongeren ingeschreven bij een openbare bibliotheek en in 1976 46%, een toename van 20% in 2 jaar. In dezelfde periode nam het aandeel van de ingeschrevenen onder ouderen slechts toe van 12% naar 15%. Gesteld kan worden dat de toename van het aantal uitleningen te danken is aan de uitbreiding van het aanbod waarnaar de vraag zich heeft gericht. Vanuit de vraagzijde vormt anderzijds de toename van de reële aanschafprijs van boeken in de tweede helft van de jaren zestig en de jaren zeventig een stimulerende factor. Hiermee is waarschijnlijk een 'trek naar de bibliotheek' in gang is gezet die ook door de latere daling van de reële boekenprijs niet meer ongedaan gemaakt kon worden.

De groei van het aantal bibliotheekuitleningen is opmerkelijk in het licht van het eerder geconstateerde stabiele aandeel van de regelmatige lezers in de Nederlandse bevolking en benadrukt nog eens dat deze groei ook voor een deel veroorzaakt is door een verschuiving in leengewoonten. De groei van het bibliotheekgebruik heeft blijkbaar niet de scheiding tussen lezers en niet-lezers doorbroken.

Een overzicht van de ontwikkelingen in het aantal bibliotheek-uitleningen per hoofd van de bevolking en het aantal bibliotheken per 100.000 inwoners wordt gegeven in figuur 2.

Figuur 2 Het aantal uitleningen uit openbare bibliotheken per hoofd van de bevolking en het aantal bibliotheken per 100.000 inwoners; 1963-1986

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek

Uit deze figuur blijkt dat vanaf het begin van de jaren tachtig de groei van het bibliotheekgebruik is gestagneerd. Hieraan liggen twee factoren ten grondslag. In de eerste plaats is er sprake van een bibliotheeknetwerk dat zijn voltooiing is genaderd. Waar voorheen van het openen van een nieuwe bibliotheek of de komst van een bibliobus een impuls uitging op het lenersgedrag is hier in de jaren tachtig aan deze uitbreidingen nagenoeg een eind gekomen. Bovendien is ook anderszins aan de groei van het bibliotheekwezen een eind gekomen, door het stabiliseren van de omvang van de boekencollecties. In de tweede plaats is voor ouderen het lidmaatschap van een bibliotheek in betrekkelijk korte tijd aanzienlijk duurder

geworden. Zo bedroeg in 1980 de minimum-contributie f. 7,50 en in 1983 reeds f. 18,50.

Het lenen van boeken uit openbare bibliotheken heeft in de afgelopen decennia met de totstandkoming van een fijnmazig netwerk van uitleenpunten een enorme vlucht genomen maar is vanaf het begin van de jaren tachtig gestagneerd. Het lijkt erop alsof de groei van het aantal uitleningen in de jaren vijftig en zestig is toe te schrijven aan de groei van het aantal bibliotheken, terwijl in de jaren zeventig de groei van het aantal uitleningen per bibliotheek belangrijker werd.

Om na te gaan in hoeverre de ontwikkeling van het bibliotheekgebruik te verklaren is, is een kwantitatieve analyse uitgevoerd. De ontwikkeling van het aantal bibliotheekuitleningen per hoofd van de bevolking blijkt goed beschreven te kunnen worden met behulp van een loglineaire schattingsrelatie waarin de reële boekenverkoopprijs en het aantal bibliotheken per hoofd als verklarende variabelen zijn opgenomen. De resultaten van deze analyse zijn weergegeven in de tabel 3.

Tabel 3 Schattingsresultaten uitleningen openbare bibliotheken

Analyse periode	Prijs elasticiteit	Biblio elasticiteit ^{a)}	Dummy 1970	\bar{R}^2	DW
1964-1986	0,54 (2,8)	4,76 (18,4)	-	0,98	1,09
1964-1986	0,47 (2,5)	4,95 (20,6)	0,25 (3,2)	0,98	1,52
1974-1986	-0,10 (0,6)	4,04 (11,0)	-	0,93	1,37

a) Het aantal bibliotheken per hoofd van de bevolking is 1 jaar vertraagd meegeschat

N.B. Schattingen uitgevoerd voor uitleningen resp. verkoop per hoofd van de bevolking; tussen haakjes: t-waarden;
 R^2 : correlatiecoëfficiënt; DW = Durbin-Watson coëfficiënt

Uit tabel 3 blijkt dat een schatting van genoemde relatie over de periode 1964-1986 goede resultaten oplevert, indien

althans een dummy voor het jaar 1970 wordt opgenomen. Volgens deze schattingsresultaten geeft een stijging van de boekenverkoopprijs met 1 % aanleiding tot een stijging van het aantal uitleningen met 0,5 %. Een toename van het aantal bibliotheken met 1 % blijkt een stijging van het aantal geleende boeken met 5 % tot gevolg te hebben. In dit effect komt niet alleen de invloed van het aantal bibliotheken tot uitdrukking maar ook de groei van de omvang van de dienstverlening per bibliotheek, doordat de gemiddelde boekencollectie per bibliotheek eveneens is toegenomen. Bij schatting van dezelfde specificatie over de periode 1974-1986 verdwijnt de invloed van de boekenverkoopprijs, maar blijft de invloed van het aantal bibliotheken dominant aanwezig.

Op basis van deze resultaten kan gesteld worden dat de groei van het aantal uitleningen in de jaren zestig en zeventig samenhangt met het toenemend aantal openbare bibliotheken, het toegenomen dienstenpakket van deze bibliotheken, en de stijging van de boekenverkoopprijs. De stagnatie in het aantal uitleningen kan worden toegeschreven aan de voltooiing van het bibliotheeknetwerk en de daling van de reële boekenverkoopprijs.

4. Kopen

In het algemeen worden drie hoofdcategorieën boeken onderscheiden te weten educatieve, wetenschappelijke en algemene boeken. Het educatieve boek is het leerboek bedoeld als een leermiddel voor het geïnstitutionaliseerde onderwijs tot het tertiair onderwijs, gebaseerd op een leerplan dat door de overheid wordt bepaald en gecontroleerd; het wetenschappelijke boek is gericht op de gebruiker vanaf HBO-niveau en is niet beperkt tot leerboeken; het algemene boek omvat al die boeken welke niet tot het educatieve of wetenschappelijke boek worden gerekend (9). Qua kopers van boeken worden eveneens drie categorieën onderscheiden, namelijk individuele kopers, bibliotheken en institutionele kopers (scholen, overheid, bedrijfsleven, stichtingen, verenigingen en dergelijke). Om een indruk te verkrijgen van de boekenmarkt als geheel is tabel 4

opgenomen.

Het algemene boek blijkt de belangrijkste boekencategorie te vormen, de particuliere koper de belangrijkste koperscategorie. Gegevens over langere periode zijn alleen beschikbaar voor het door particulieren aangeschafte algemene boek exclusief romantijdschriften, encyclopedieën en dergelijke.

Tabel 4 De Nederlandse boekenmarkt in 1984 (mln gld)

1. <u>Algemene boek</u>	
Particulier	605
Particulier + institutioneel	
encyclopedieën	85
stripboeken	90
romanpockets	30
romantijdschriften	10
Institutioneel-overig	<u>80</u>
	900
2. <u>Wetenschappelijk boek</u>	420
3. <u>Educatief boek</u>	<u>300</u>
Totaal	1620

Bron: De Nederlandse mediagids

Voor 1984 betreft dit een bedrag van f 605 mln gld, ongeveer 40% van de gehele boekenmarkt. Dit lijkt een gering aandeel maar bedacht dient te worden dat in dit deel van de boekenmarkt de individuele preferenties van de boekenkopers bij uitstek tot uitdrukking komen, waardoor in dit deel van de boekenmarkt de fluctuaties onder invloed van economische factoren het grootst zijn. De analyse van het koopgedrag is uitgevoerd voor dit deel van de boekenmarkt.

In tabel 5 zijn hiervan de belangrijkste karakteristieken voor de afgelopen decennia weergegeven. Uit deze tabel blijkt, dat het aantal verkochte boeken vooral in de eerste helft van de jaren zeventig sterk is teruggelopen: van bijna 45 mln in 1970 naar 33 mln in 1975. Ook in de eerste helft van de jaren tachtig heeft een terugval in de boekenverkoop plaatsgevonden: van 33 mln in 1980 naar 30 mln in 1985. Deze terugval heeft zich ook de afgelopen jaren doorgezet, want in 1987 was de boekenverkoop gedaald tot 27,8 mln boeken.

Tabel 5 Karakteristieken van de boekenverkoopmarkt; 1965-1985

	Aantal gekochte boeken (mln)	Geldomzet (mln gld)	Reele geldomzet (1965=100)	Gemiddelde verkoopprijs (gld/boek)	Reele prijs (1965=100)
1965	38,8	170	100	4,40	100
1970	44,6	320	142	7,19	124
1975	33,4	475	134	14,22	155
1980	33,0	625	128	18,95	151
1985	30,3	590	101	19,54	130
1986	29,6	603	103	20,37	135
1987	27,8	590	101	21,22	141

N.B. Reele geldomzet en reele prijs verkregen door correctie met het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie

Door de sterke terugval in de boekenverkoop is de reele geldomzet al jarenlang dalende: de reele geldomzet in 1985 was ongeveer gelijk aan die van 1965! De gemiddelde reele verkoopprijs per boek is in de tweede helft van de jaren zestig en de eerste helft van de jaren zeventig nogal toegenomen, in de eerste helft van de jaren tachtig weer gedaald en de laatste jaren weer toegenomen. Hierbij dient benadrukt te worden dat het gaat om de gemiddelde prijs per verkocht boek, hetgeen een nogal beperkte indicator is, omdat in de loop der tijd de samenstelling van het boekenpakket nogal aan wijzigingen onderhevig kan zijn (10).

Voor een verklaring van de ontwikkelingen van de boekenoplage komen een drietal factoren in aanmerking: het gezinsinkomen, de verkoopprijs van het boek en het bibliotheekgebruik. Een indruk van de invloed van het gezinsinkomen op de uitgaven aan boeken in het begin van de jaren vijftig kan verkregen worden door gebruik te maken van gegevens van het CBS-budgetonderzoek 1951. Schatting van een loglineaire Engelcurve op basis van gegevens voor 21 groepen huishouden (7 inkomens- en 3 gezinsgrootteklassen) levert op:

$$\ln y = -12,8 + 1,90 \cdot \ln Y - 0,22 \cdot g \quad \bar{R}^2=0,89 \quad [1]$$

(9,7) (12,7) (2,2)

waarbij: y: uitgaven aan boeken
 Y: gezinsinkomen
 g: gezinsgrootte
 tussenhaakjes: t-waarden

De samenhang tussen gezinsinkomen en boekenverkoop was vooral begin jaren vijftig sterk: de inkomenselasticiteit van boeken in 1951 bedroeg 1,9. Elke procent toename van het gezinsinkomen resulteerde in een toename van de boekenuitgaven met 1,9%. Schatting van een loglineaire Engel curve op basis van gegevens van het CBS-budgetonderzoek 1980 voor 4 inkomensklassen levert op:

$$\ln y = 3,9 + 0,85 \cdot \ln Y \quad \bar{R}^2=0,99 \quad [2]$$

(9,0) (20,0)

In 1980 was de inkomenselasticiteit van boeken gedaald tot 0,8. In de loop van de afgelopen decennia hebben boeken blijkbaar het traject doorlopen van luxe goederen naar noodzakelijke goederen waardoor de inkomensgevoeligheid van de boekenverkoop kleiner is geworden.

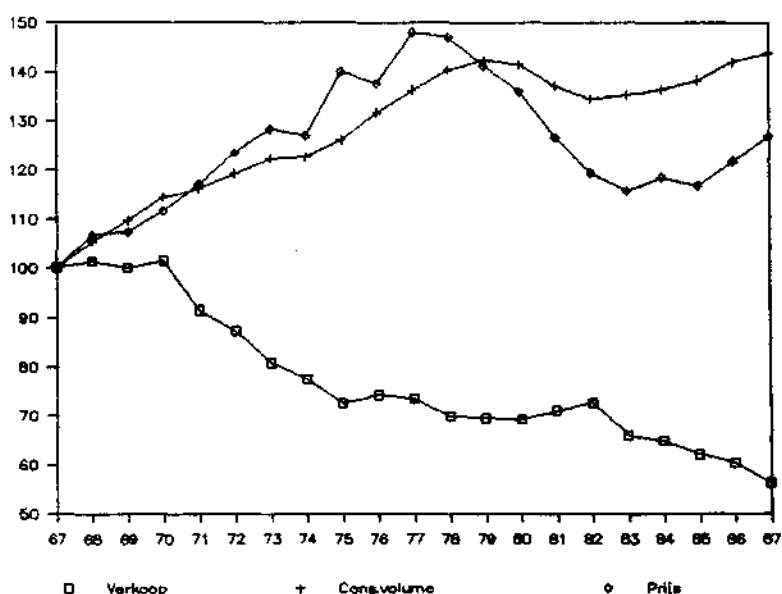
De uitgaven aan boeken als aandeel in het gezinsinkomen zijn niet toegenomen over een periode van 30 jaar. In 1951 werd gemiddeld f 17,- per gezin uitgegeven aan boeken, bij een gemiddeld gezinsinkomen van f 4650,-. In 1980 was dat f 134,- bij een gemiddeld gezinsinkomen van f 35000,-. De uitgaven aan boeken bedroegen in beide gevallen 0,4% van het gezinsinkomen.

Over de betekenis van de verkoopprijs van het boek valt weinig concreets aan te geven. Problematisch is hier ook dat gegevens over de echte prijsontwikkeling ontbreken en alleen gegevens over de verkoopprijs van het gemiddelde boek bekend zijn. In principe heeft een boekenprijsstijging twee effecten. Er is een direct effect via de herallocatie van het bestedingspatroon van de consumenten en er is een indirect effect doordat er een impuls uitgaat op het bibliotheekgebruik. Dit laatste zou zoals al eerder is aangegeven een onomkeerbaar proces kunnen zijn.

Over de invloed van het bibliotheekgebruik op de boekenverkoop valt evenmin weinig met zekerheid te zeggen. Aan de ene kant ligt het voor de hand dat boeken die worden geleend niet worden gekocht. Aan de andere kant geldt dat er veel jongere leners zijn - sinds 1975 is meer dan de helft van het aantal gebruikers van openbare bibliotheken jonger dan 18 jaar - en dit is niet het meest koopkrachtige deel van de Nederlandse bevolking. Dat de relatie tussen kopen en lenen niet al te sterk hoeft te zijn moge blijken uit het gegeven dat in de periode 1975-1980 de toename van het aantal geleende boeken 45 mln en de afname van het aantal verkochte boeken slechts 3 mln bedroeg.

Om de ontwikkelingen op de boekenmarkt kwantitatief te kunnen duiden zijn de ontwikkelingen van de boekenverkoop geanalyseerd. In figuur 3 worden de ontwikkelingen van een aantal relevante grootheden weergegeven. Nog eens blijkt dat de boekenverkoop per hoofd van de bevolking na 1970 bijna bij voortdoring is gedaald, terwijl het consumptievolume per hoofd in de jaren zeventig een gestage groei vertoonde, in het begin van de jaren tachtig iets afnam en vervolgens weer toenam. De reële boekenprijs is toegenomen tot omstreeks 1977, vervolgens afgenomen en na 1985 weer toegenomen.

Figuur 3 Boekenverkoop en consumptievolume per hoofd van de bevolking, reële boekenprijs; 1967-1987 (indices 1967=100)

De ontwikkeling van de boekenverkoop per hoofd van de bevolking is beschreven met een drietal loglineaire specificaties, waarvan de schattingsresultaten zijn weergegeven in tabel 6 (11). In de eerste specificatie zijn het gemiddelde inkomen per hoofd, de reële boekenverkoopprijs en een trendmatige ontwikkeling als verklarende variabelen gebruikt.

Tabel 6 Schattingsresultaten boekenmarkt

Analyse periode	Inkomens elasticiteit	Prijs elasticiteit	Trend (%/jr)	Uitleen elasticiteit	\bar{R}^2	DW
1967-1987	1,49 (3,9)	-1,00 (5,8)	-4,5 (8,8)	-	0,98	2,19
1977-1987	-0,31 (0,5)	-0,49 (1,8)	-3,3 (4,5)	-	0,91	2,17
1967-1987	0,80 (-)	-0,71 (10,8)	-3,6 (31,7)	-	0,99	1,60
1977-1987	0,80 (-)	-0,88 (5,6)	-4,3 (9,9)	-	0,93	2,30
1967-1987	0,80 (-)	-0,82 (5,8)	-4,2 (7,4)	-0,28 (7,1)	0,98	1,70
1977-1987	0,80 (-)	-0,88 (2,1)	-4,2 (6,2)	-0,32 (0,7)	0,81	1,73

*) trend over de periode 1980-1986

N.B. Schattingen uitgevoerd voor uitleningen resp. verkoop per hoofd van de bevolking; tussen haakjes: t-waarden;
 R^2 : correlatiecoëfficiënt; DW = Durbin-Watson coëfficiënt

Over de periode 1967-1987 levert dit redelijk goede schattingsresultaten op, met een inkomenselasticiteit van 1,5, een prijselasticiteit van -1,0 en een negatieve trend van 4,5 % per jaar. Over de periode 1977-1987 zijn de schattingsresultaten beduidend slechter. De significantie van inkomens- en prijselasticiteit verdwijnt, alleen de negatieve trend blijft significant. In de tweede en derde specificatie is daarom met een a priori-inkomenselasticiteit van 0,8 gewerkt. Zowel de geschatte prijselasticiteit als de negatieve trend

zijn nu redelijk stabiel over de onderscheiden schattingsperioden. In de derde specificatie zijn het gemiddelde inkomen per hoofd, de reële boekenverkoopprijs, het aantal uitleningen per hoofd en een trendmatige ontwikkeling over de periode 1980-1986 als verklarende variabelen gehanteerd. Ook hiervoor geldt, dat de geschatte coëfficiënten over de onderscheiden analyseperioden redelijk stabiel zijn, alhoewel de significantie van de uitleenelasticiteit bij de korte analyseperiode verdwijnt.

Op zuiver statistische gronden is het moeilijk te discrimineren tussen de tweede en de derde specificatie. De praktische betekenis van beide specificaties loopt voor de jaren zeventig evenwel nogal uiteen. In de specificatie met een trendmatige ontwikkeling over de gehele periode is er geen sprake van een negatieve invloed van het bibliotheekgebruik op de boekenverkoop, in de derde specificatie is hiervan wel sprake: in dit geval neemt bij een stijging van het aantal uitleningen met 1 % de boekenverkoop af met 0,3 %. Of met andere woorden: indien er 20 boeken meer worden uitgeleend wordt er 1 boek minder verkocht, oftewel: indien er 1 bibliotheekgebruiker bijkomt, worden er per jaar 2 boeken minder verkocht.

Tussen beide alternatieve specificaties bestaan ook overeenkomsten. De prijselasticiteit heeft een waarde van ongeveer -0,8, dat wil zeggen: indien de reële verkoopprijs van het gemiddelde boek toeneemt met 1 % daalt de boekenverkoop met ongeveer 0,8 %. Een tweede overeenkomst is dat in beide gevallen in de jaren tachtig sprake is van een trendmatige daling van de boekenverkoop met ongeveer 4% per jaar.

Zonder dat er op statistische gronden hiervoor duidelijke redenen zijn aan te geven gaat mijn voorkeur uit naar de specificatie met het aantal uitleningen per hoofd als verklarende variabele. Eerder is aangegeven dat een relatie tussen lenen en kopen voor de hand ligt, maar niet al te sterk zal zijn. De uitkomsten weergegeven op de onderste twee regels van tabel 6 voldoen mijns inziens aan dit criterium.

Uitgaande van de in tabel 6 weergegeven schattingsresultaten kunnen de ontwikkelingen in de boekenverkoop als volgt worden verklaard. De boekenverkoop heeft in de jaren

zestig en zeventig een positieve impuls gekregen van de groeiende inkomens en een sterkere negatieve impuls van de stijgende verkoopprijs en de toename van het aantal uitleningen. In het begin van de jaren tachtig daalt de boekenverkoop verder ondanks de stagnatie in de uitleningen en de reële boekenprijsdaling. Deze daling in de boekenverkoop laat zich alleen beschrijven met behulp van negatieve trendfactor van 4,3% per jaar. Nu is een trendfactor gehanteerd in een statistische analyse onbevredigend vanwege de onbekende betekenis ervan. Wat er aan deze trendmatige daling ten grondslag ligt is niet zonder meer duidelijk. In principe is het een verandering in de consumentenpreferenties en wellicht een indicator van een verschuiving 'van woord naar beeld', zeker is dit evenwel niet. Met het oog op de toekomst is uiteraard ook van belang of de geconstateerde trendmatige daling zich voortzet of niet.

5. Stabiliteit of verandering?

Met behulp van de analyse van de ontwikkelingen in de afgelopen decennia kan iets over de toekomst worden gezegd. Wat betreft het lezen en lenen van boeken kan dit kort zijn. Het aandeel van de regelmatige lezers in de Nederlandse bevolking is al tientallen jaren lang stabiel, zodat verwacht mag worden dat dit ook in de toekomst weinig spectaculair zal veranderen. Aan de ontstuwige groei van het lenen is in de jaren tachtig met de voltooiing van het bibliotheeknetwerk een eind gekomen. Gezien de achtergronden van deze ontwikkeling mag verwacht worden dat ook het lenen in de toekomst op ongeveer hetzelfde niveau als het huidige zal blijven.

De toekomstige ontwikkeling van de boekenverkoop is moeilijk aan te geven zoals blijkt uit in het verleden opgesteld prognoses.

Door het Nederlands Centrum voor Marketing Analyses is in 1965 een model geschat voor de boekenmarkt met behulp waarvan prognoses zijn gemaakt voor 1970 en 1975 (12). De uitgaven aan boeken werden in het model verklaard uit het gezinsinkomen, de gezinsgrootte en het aantal gezinnen in Nederland. Voor 1970 was de prognose van de boekenmarkt nog redelijk, met een over-

schatting van 12 %, in 1975 bedroeg de overschatting al 30 %. De realisaties bleven met andere woorden ver achter bij de prognose. Waarschijnlijk kan dit worden toegeschreven aan de invloed van het toenemende bibliotheekgebruik, die in het Centrum-model niet is verdisconteerd.

Door Wijnberger is in 1979 een boekenmarktmodel gemaakt, waarin het gezinsinkomen, de reële boekenprijs en een negatieve trendterm zijn opgenomen (13). De invloed van het bibliotheekgebruik is impliciet meegenomen doordat de keuze tussen kopen en lenen in het model bepaald wordt door de reële boekenprijs. Afhankelijk van onder andere de veronderstelde ontwikkeling van de reële boekenprijs wordt voor 1980 een aantal van 20 - 40 mln verkochte boeken voorspeld. Indien de modelvariant waarmee de meest realistische voorspelling voor 1980 werd gemaakt wordt gebruikt om het aantal verkochte boeken voor 1984 te berekenen, wordt een aantal van ongeveer 18 mln verkochte boeken gevonden, hetgeen nogal sterk afwijkt van de feitelijke 31,5 mln verkochte boeken. Het door Wijnberger ontwikkelde model genereert een nogal sterke onderschatting van de ontwikkeling van de boekenverkoop.

Zelf heb ik in 1982 een model van de boekenverkoop geschat, met het inkomen en het aantal bibliotheekuitleningen als verklarende variabelen (14). Op basis hiervan werd een boekenverkoop in 1985 van 29,7 mln voorspeld, hetgeen gegeven de feitelijke boekenverkoop van 30,3 mln redelijk nauwkeurig is. Toch is dit resultaat min of meer toevallig tot stand gekomen omdat de inkomensdaling werd onderschat, de groei van het bibliotheekgebruik werd overschat en beide effecten elkaar ongeveer compenseerden.

Uit het bovenstaande komt duidelijk naar voren dat men met voorspellingen zeer voorzichtig dient om te gaan en zeker niet te veel pretenties dient te hebben. Niet alleen zijn model-schattingen met onzekerheid omgeven, ook de toekomstige ontwikkelingen van de verklarende variabelen in het model zijn aan onzekerheden onderhevig.

Om desondanks een indruk te geven van de betekenis van de in paragraaf 4 gepresenteerde schattingsresultaten worden toch in tabel 7 enkele lijnen naar de toekomst uitgezet. De in deze tabel berekende omvang van de boekenverkoop in 1995 is

verkregen door uit te gaan van een boekenverkoop van 27,8 mln in 1987.

Tabel 7 Boekenverkoop in 1995 volgens verschillende varianten (mln boeken)^{a)}

Trendmatige ontwikkeling (%/jaar)	Inkomensgroei 1987-1995 (%/jaar)	
	1	2
-4	22,6	24,5
-1	28,9	31,2

- a) Overige veronderstellingen:
 Inkomenselasticiteit = 0,8
 Bibliotheekgebruik en reële boekenprijs blijven stabiel
 Bevolkingsgroei in de periode 1987-1995: 0,5 % per jaar

Uit tabel 7 blijkt, dat in het ongunstigste geval de omvang van de boekenverkoop verder zal dalen tot een niveau van 23 mln in 1995, in het gunstigste geval neemt de boekenverkoop toe tot 31 mln in 1995. De grote marge tussen deze uitkomsten wordt vooral bepaald door de veronderstelling ten aanzien van de omvang van de negatieve trendmatige ontwikkeling, waarvan zoals al eerder is aangegeven de achtergronden niet duidelijk zijn. Van belang is vooral de vraag of het een structureel of een tijdelijk verschijnsel is. Indien aan de negatieve trend ten grondslag ligt dat jongeren door hun gewinning aan het bibliotheekgebruik bij het ouder worden minder dan bij vorige generaties het geval was overgaan tot de aanschaf van boeken of indien zich een permanente verschuiving in de media-voorkeur ten koste van het boekenlezen voordoet is dit een structurele ontwikkeling. Het is echter ook denkbaar dat de negatieve trend in het begin van de jaren tachtig een tijdelijk verschijnsel is, toe te schrijven aan de economische recessie, waarbij de inkomensstijging van de laatste jaren in eerste instantie is benut voor consumptieve inhaalvraag op andere terreinen dan de boekenaanschaf. In dit geval zou de negatieve trend pas bij een doorzettend economisch herstel ongedaan gemaakt kunnen worden.

Gegeven de toekomstvarianten van tabel 7 is het duidelijk dat het al dan niet structurele karakter van de negatieve trend

van de jaren tachtig van doorslaggevend belang is voor de ontwikkeling van de boekenverkoop.

Nader onderzoek is dan ook zeker op zijn plaats. Voordat er meer duidelijkheid komt omtrent de achtergronden van genoemde negatieve trendmatige ontwikkeling valt er omtrent de ontwikkeling van de boekenverkoop weinig met zekerheid te stellen, zelfs niet over de richting: stijging of daling.

Noten:

1. Boeken behoren met dagbladen, nieuwsbladen en tijdschriften tot de gedrukte media. Het onderscheidend karakter komt tot uitdrukking in de, in 1964 door de UNESCO geformuleerde, definitie van 'het boek': 'Een niet-periodieke, gedrukte publicatie, die tenminste 49 bladzijden telt, de omslagbladzijden niet meegeteld'(1). Zie: De Nederlandse mediagids, september 1985, blz. C3.1-1.
2. J.C. van Ours, Gezinsconsumptie in Nederland; 1951-1980; dissertatie Erasmus Universiteit, 1986.
3. R.E.M. van den Brink, 'De informatiemaatschappij en de toekomst van het boek'; Economisch-Statistische Berichten, 16-4-1980, blz. 439-444.
4. Uit ander onderzoek (Stichting Speurwerk betreffende het boek, Lezen van boeken: feiten en achtergronden; Amsterdam, 1968) blijkt dat in 1967 door personen van 15 jaar en ouder gemiddeld 4 uren per week aan het lezen van boeken werd besteed. Dit zou betekenen dat de aan boeken bestede tijd fors achteruit is gegaan aangezien blijktens tabel 1 in 1975 dit slechts 1,6 uur per week bedroeg. Gezien de grote stabiliteit van de leesintensiteit over de periode 1955-1985 en de redelijke stabiliteit van de leestijd in de periode 1975-1985 mag echter worden aangenomen dat de leesduurgegevens uit 1967 door waarschijnlijk een andere onderzoeksmethode niet vergelijkbaar zijn met die van 1975 en later.
5. Sociaal en Cultureel Planbureau, Sociaal Cultureel Rapport 1988; 's-Gravenhage, 1987.
6. W. Knulst, M. Kalmijn, Van woord naar beeld?; 's-Gravenhage, Sociaal en Cultureel Planbureau, 1988.
7. J.Ph. Wijnberger, Analyse en prognose van de algemene boekenmarkt in Nederland; Rotterdam, Erasmus Universiteit, 1979.
8. Zie voor een overzicht van de bibliotheekgeschiedenis: L. Euser, Lenen en lezen; Amsterdam, Kobra, 1984.
9. Structuuronderzoek Boeken, deelrapport 2, De segmentering van het boek; maart 1978.
10. F. Pleijster, De boekhandel; Zoetermeer, Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, 1985.
11. In alle gevallen is uitgegaan van een constante inkomens-elasticiteit. In het licht van de eerdere constatering dat over langere termijn bezien de inkomenselasticiteit daalt doet een constante inkomenselasticiteit wat merkwaardig aan. Bij het uitproberen van alternatieve specificaties bleek de loglineaire specificatie - waarin wordt uitgegaan van constante elasticiteiten - het beste te voldoen.

12. Nederlands Centrum voor Marketing Analyses, Structuuranalyse en toekomstvisie betreffende de Nederlandse boekenmarkt; Amsterdam, 1965.

13. J.Ph. Wijnberger, op.cit.

14. J.C. van Ours, Mediaconsumptie; WRR-serie 'Vorstudies en achtergronden mediabeleid', nr. M15, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1982.